

## СЕКЦІЯ 2 СПЕЦІАЛЬНІ ТА ГАЛУЗЕВІ СОЦІОЛОГІЇ

### ОСМИСЛЕННЯ ЦІННІСНОЇ САМОРЕГУЛЯЦІЇ ЖИТЕЛІВ УКРАЇНИ COMPREHENSION OF THE VALUE SELF-REGULATION OF THE UKRAINE'S CITIZENS

Концепції цінностей класиків соціології об'єднувала ідея, що цінності здійснюють функцію регулювання цілей людської поведінки у будь-яких соціальних взаємодіях. Глобалізація наділила домінуючою роллю зміни, які швидкоплинно відбуваються на основоположних засадах формування ціннісного компасу у будь-якому суспільстві. Виникла необхідність звернення до індивідуалістичних концепцій цінностей, згідно із якими індивідуальні цінності, що стосуються окремої людини чи певних соціальних угруповань, складають систематизовану цілісність. Український народ має дуже різнобарвну та самобутню культуру, оскільки Україна знаходиться на стику успадкування ціннісних орієнтацій власних пращурів та осмислення ціннісних впливів з боку інших націй (польської, литовської, російської). Також давалися ознаки значні розриви у стратифікаційному процесі, через що самоствердження в українському суспільстві частіше полягало не в демонстрації власних здібностей, а в проявах домінування над іншими людьми. Простежувалася відсутність буферної ролі середнього класу, адже його формування відбувалося шляхом обслуговування класу заможних, а не на засадах виробництва. Набуття багатства відбувалося за незначний період, а наслідком формування класу бідних була систематична ресурсна нестача. Вищезазначене слугувало джерелом небажання виходити із меж особистих амбіцій. У результаті аналізу декількох найвідоміших досліджень цінностей українського суспільства було з'ясовано, що влада виступала домінуючою ціннісною перевагою в розстановці пріоритетів у будь-якій сфері життєдіяльності. Реорганізаційна успішність безсумнівно пов'язана зі стереотипами щодо цінностей та їх носіїв в українському суспільстві. Вразливість старшої вікової категорії по відношенню до фантома радянських цінностей разом із значущими відмінностями ставлень українців різного віку до людей із різноманітними життєвими пріоритетами та декларацій щодо власного морального ліцензування дає підстави говорити про міжпоколінські розколи у ціннісній саморегуляції українського суспільства.

**Ключові слова:** цінності, ціннісна саморегуляція, українське суспільство, життєві пріоритети, моральне ліцензування.

The values' concepts by the classics of sociology were united by the idea that values perform the function of regulating the goals of human behavior in any social interaction. Globalisation has given a dominant role to the changes that are rapidly going on the fundamental basis of the value compass formation in any society. There was a need to turn to individualistic concepts of values, according to which individual values constitute a systematised integrity while being related to individuals or certain social groups. The Ukrainian people have a very diverse and original culture, as Ukraine is being found at the crossroads of both inheriting the value orientations of their own ancestors and understanding the value influences of other nations (Polish, Lithuanian, Russian ones). Also, the significant gaps in the stratification process were noticeable, as a result of which the self-affirmation in Ukrainian society has more often consisted of not the demonstration of one's own abilities, but the manifestations of domination over other people. There was a lack of a buffer role of the middle class, because its formation had taken place by serving the wealthy class, not on the basis of production. The acquisition of wealth was taking place in a short period of time, and the formation of the poor class resulted in a systematic lack of resources. The above-mentioned circumstance was a cause for reluctance to go beyond personal ambitions. An analysis of several well-known studies of the Ukrainian society's values revealed that the power was a dominant value preference in setting priorities in any sphere of life. Reorganisation success is undoubtedly connected with stereotypes about values, and their carriers in Ukrainian society. The vulnerability of the older age group to the phantom of Soviet values, together with significant differences in the attitudes of Ukrainians of all ages towards people with different life priorities, as well as declarations of their own moral licensing, suggests intergenerational splits in the value self-regulation of Ukrainian society.

**Key words:** values, value self-regulation, Ukrainian society, life priorities, moral licensing.

УДК 316.752+316.728  
DOI <https://doi.org/10.32843/2663-5208.2022.37.3>

#### Забродіна Д.О.

студентка бакалаврату факультету соціології  
Київський національний університет імені Тараса Шевченка

#### Ташенко А.Ю.

к.соціол.н.,  
асистентка кафедри соціальних структур та соціальних відносин факультету соціології  
Київський національний університет імені Тараса Шевченка

**Вступ.** Дослідження цінностей перебуває в активному розвитку різноманіття ідей. Згадаймо, як усе починалося в соціології. Зокрема, М. Вебер сповідував наступну концепцію цінностей: індивід вбачає свій послуг та моральний борг перед «вимогою» й «заповідями», що дані ціннісною дією. Цінності слугують мотивами задля здійснення індивідом

будь-якої дії. Е. Дюркгейм подавав уявлення про систему цінностей як про сукупність, знову ж таки, уявлень та орієнтирів окремих індивідів. Суспільство є джерелом надання сталих цінностей, індивід приймає вже готову аксіологічну картину світу; людська поведінка є врегульованою умовним механізмом, що стає внутрішнім, нібито природним прийняттям

людиною цінностей, і відбувається це шляхом «потоків» впливу думки, що домінує в системі соціальних взаємодій. Дюркгейм також пропонує перелік, що склався історично і включав метафізичні, економічні, естетичні та моральні цінності; прийняті і засвоєні, цінності виступають ключовими орієнтирами в організації життєдіяльності людини в суспільстві. Т. Парсонс розглядав цінності крізь призму культурних взірців. Він вважав, що саме цінності демонструють певний стандарт, що стимулює здійснення тієї чи іншої дії, а ціннісна система відіграє роль рушіїв об'єднання або, навпаки, розбіжностей в соціальних взаємодіях. Виникнення та розвиток соціальних класів, етнічних груп, націй тощо тісно пов'язана із ціннісною систематизацією. П. Сорокін запропонував не менш важливе поняття «ціннісної якості», що виступає як єдність накопичених норм, цінностей і знань. Дана єдність утілює фундамент побудови будь-якого типу суспільства в системі культурних контекстів. Культура є джерелом цінностей, але не здатна існувати виключно на одному ціннісному базисі, а здійснює себе через кризи, руйнацію попередніх ідеалів та образів [2, с. 327-330]. Як стає зрозумілим, Вебер спрямовує свою концепцію на бачення дії, що стає результатом синергії раціонального та аксіологічного: індивід приймає потужність морального впливу, що систематично надходить насамперед із соціальної дійсності. Дюркгейм наголошує на ієрархічності цінностей, ототожнюючи ціннісну ієрархію з певними аксіомами, що прийняті індивідами під час соціокультурної адаптації. Сорокін робить таке тлумачення цінностей, що поєднує культуру та суспільство «під знаком рівності», отримуючи при цьому аксіологічне наповнення. Парсонс розглядає «цінність» шляхом ототожнення її зі «стандартом». Отже, концепції вищезгаданих авторів об'єднувала ідея, що цінності здійснюють функцію регулювання цілей людської поведінки у будь-яких соціальних взаємодіях. Проте глобалізація наділила домінуючою роллю зміни, які швидкоплинно відбуваються на основоположних засадах формування ціннісного компасу у будь-якому суспільстві. Необхідним стало звернення до індивідуалістичних концепцій ціннісних систем.

**Виклад основного матеріалу.** Першим можна згадати перелік, запроваджений Ш. Шварцем, в якому були запропоновані десять латентних мотиваційних типів цінностей: 1) влада; 2) досягнення; 3) гедонізм; 4) стимуляція; 5) самостійність; 6) універсалізм; 7) доброзичливість; 8) традиція; 9) конформність; 10) безпека [4, с. 227-229]. Вони чітко вказували на ціннісний устрій українського суспільства як у порівнянні з іншими європейськими суспільствами, так і у виокремленні властивостей, що ідентифі-

кували ціннісну саморегуляцію України: за результатами Європейського соціального дослідження, *конформність, традиція, безпека та влада* були виражені в українському суспільстві значно сильніше, аніж *доброзичливість, стимуляція і гедонізм*. В Україні цінності категорії «збереження» були розповсюджені значно ширше, ніж «готовність до змін». Україна випереджала країни ЄС за типом «влада». Самоствердження в українському суспільстві частіше полягало не в демонстрації власних здібностей, а в проявах домінування над іншими людьми. Висновки з ЄСД підтверджували наявність суттєвих відмінностей ціннісних орієнтирів в українському суспільстві від тих, що панували в інших суспільствах Європи: Україна рухалася в бік цінностей *збереження*, а ЄС натомість схилився до популяризації *виходу за межі власного «Я»*. Відчутної переваги цінності влади набувала в українському суспільстві через значні розриви у стратифікаційному процесі, який стрімко розгортався завдяки розвитку в соціальній структурі двох груп: «традиційної» (переважно інтелігенція, робітничий клас і селянство) та «нової» (переважно представники вільних професій, підприємці, банкіри, безробітні). Простежувалася відсутність буферної ролі середнього класу, адже його формування відбувалося шляхом обслуговування класу заможних, а не на засадах виробництва. Набуття багатства відбувалося за незначний період, а наслідком формування класу бідних була систематична ресурсна нестача. Вищезазначене слугувало джерелом небажання виходити за межі особистих амбіцій.

Інша концепція – «ціннісного зсуву», авторства Р. Інглехарта – зверталася до теорії модернізації, згідно із якою будь-які культурні, політичні та економічні перетворення мають тісний взаємозв'язок, що надає можливість здійснювати прогнози відносно характеру взаємодій та їхнього впливу. Головний висновок полягав у наступному: покоління, яке народилося після Другої світової війни, виховувалося переважно у безпечному середовищі суспільства, наділеного комунікаційним «навантаженням» [10, с. 69-70]. Постматеріалістичне ціннісне наповнення передбачає забезпечення різноманіття умов самовираження й самовизначення людини як особистості в системі соціальних взаємодій, підтримання природного довкілля та збереження цінності свободи слова тощо. Доки постматеріалістичні цінності поширюються, перебіг економічних досягнень триває і знаходиться у розквіті; якщо цей перебіг розгортається у протилежному напрямку, то й орієнтація на постматеріалістичні цінності послаблюється. Основою виступають зміни, продиктовані соціально-економічним розвитком, але поле їх впливу широке, бо охоплює

релігію, трудову мотивацію, дітонародження тощо [1, с. 31].

Згідно з ідеями вітчизняного соціолога А. Ручки, людина звертається до цінностей, коли життя ставить перед нею питання щодо сенсу, самопожертви, здійснення вибору. Особливого значення ціннісна проблематика набуває, коли мова йде про такі надважливі явища, як життя / смерть, страждання / щастя, любов / ненависть, втрата / набуття тощо. Вибір життєвих цілей супроводжується зверненням до аксіологічного вектору, оскільки засоби, що ведуть до поставленої мети, мають бути охарактеризовані через ціннісні орієнтири [9, с. 172-173]. Розвиток історії української культури відбувався на тлі польської, литовської та російської культур, що досить негативно впливало на культурні взаємодії, і причина крилася у відсутності власної державності. Це значно перешкоджало створенню єдності в контексті національної політики; згодом додалася і неоднозначність перебігу ціннісного розвитку із здобуттям незалежності, адже на точках епохального зламу розпочалося відродження, але кінцева мета побудови демократичного суспільства полягає у реалізації кола інтересів більшості серед населення країни [8, с. 205]. Наскільки все складно в українців з розмаїттям цінностей як рушійною силою у впровадженні правил, що протягом життя людини чинять вплив на всі її поведінкові самопрояви, можна скласти уявлення з результатів емпіричних досліджень щодо ставлення до людей із різними життєвими пріоритетами [12] та різниці в декларованому моральному ліцензуванні [11] (див. Табл. 1 і 2, «\*» позначає значущість на рівні 0,05, «\*\*» позначає значущість на рівні 0,01).

Цілком доречним буде згадати і результат застосування розмаїття маніпулятивних технологій із боку протилежного культурного кола за посередництва російської пропаганди, що чинить потужний вплив за рахунок недостатнього рівня обізнаності українського населення. Вразливою категорією для проведення ефективної пропаганди зазвичай стають люди віком від 50 років і старше. В рамках вітчизняних соціологічних досліджень приділяється недостатньо уваги, зокрема, феномену європейських цінностей серед старшого покоління. Згідно з результатами дослідження, проведеного соціологічною групою «Рейтинг» на замовлення Міжнародного Республіканського Інституту, частка українців, які підтримували вступ України до ЄС, у червні 2019 р. складала 59%. Прихильність до європейської інтеграції поступово зростала, про це свідчили дані 2012 р., згідно із якими у вересні того року частка за тим самим показником складала 32% [6]. Питання відносно причин такої суперечливості щодо європейської ідентичності серед

українського населення не може отримати однозначних відповідей. Мабуть, однією з ключових особливостей культурної ідентичності та цінностей ЄС полягає в тому, що вони взаємозалежать, впливаючи одна на одну. Цей процес відбувається за допомогою обміну історичною спадщиною, літературою, кіно, музикою тощо, що передбачає досягнення «точок стискання» між різними народами, що є надважливим задля розширення політичних можливостей в контексті сусідства, а демократизація та її аксіологічна складова постають ключовим рушієм у динаміці процесів, що впливають на ціннісну модернізацію. Шляхи до демократизації українського суспільства прокладалися ще з проголошення незалежності України як держави, а воєнне сьогодення продемонструвало і наявність необхідних атрибутів. Однак, не дивлячись на це, більшість спостерігачів не бачили наближеності до демократизації, тому що державотворення є вельми комплексним та довготривалим процесом. При цьому ціннісна саморегуляція слугує безсумнівним чинником в будь-яких сферах державотворчих процесів [7, с. 108-109]. Зокрема, як зазначила У. Лешенок, «респонденти з високою вираженістю цінностей «Самоствердження» та «Відкритості» є особливо чутливими до стану демократії в країні, адже очікують від держави гарантій громадянських прав та свобод, і такі тенденції у дослідженні 2004 року можуть бути пов'язані з відчуттям утисків цих громадянських прав, які вилились у Помаранчеву революцію» [3, с. 60]. Оскільки будь-яка нація являє собою віддзеркалення своєї культурної спадщини, то ідеї, що стосуються її, складають ціннісний профіль у перебігу кожного етапу державотворчого процесу [5, с. 35-37]. Українська національна ідея також стає важливою складовою ціннісної саморегуляції. Це можна аналізувати на прикладі першої Конституції, яка була прийнята у 1710 р. Ця сторінка історії України закріпила аксіологічне тлумачення формування демократичних засад, ідею будівництва суспільного ладу на основі цінності незалежної держави. Не слід оминати й значення дискурсу щодо геополітичних пріоритетів, що розвиває уявлення про українські перспективи [8, с. 104]. Зараз Україна перебуває у стані інтенсивного руху в бік ЄС, а отже, і в бік осмислення власної ідентичності.

**Висновки.** У результаті аналізу досліджень цінностей українського суспільства було з'ясовано, що влада виступала домінуючою преференцією в процесі розстановки пріоритетів у будь-якій сфері життєдіяльності. Цими термінами можна було описати ситуацію, звернувшись до методики десяти латентних мотиваційних типів цінностей Ш. Шварца та висновків Європейського соціального дослідження. У результаті розгляду перебігу культурно-історичних подій, які чинять без-

**Статистично значущі відмінності у 4-вимірних розподілах за оцінюваними складовими моделями поведінки, типом населеного пункту, статтю і віком**

<b>Спрощена сутність відповідей на твердження Категорії респондентів</b>	<b>- (вчиняють погано)</b>	<b>+</b> <b>(вчиняють морально)</b>	<b>+/- (буває всяке)</b>	<b>Не взаємодіяли, не знають</b>
<i>Оцінювання щодо людей, для яких найважливіше – перевірені часом зв'язки, довіра і традиції</i>				
Оцінювана модель поведінки – (Не)Вчинення шкоди іншим**				
Обл. центр, чол., 18-30 років	15,8%	53,9%	25%	5,3%
Обл. центр, чол., 31-55 років	8,9%	63,7%	13,7%	13,7%
Обл. центр, чол., Ч 56+ років	7,6%	73,4%	7,6%	11,4%
Оцінювана модель поведінки – (Не)Підрив авторитету інших*				
Село, чол., 18-30 років	22,9%	51,4%	10%	15,7%
Село, чол., 31-55 років	8,9%	58,5%	12,6%	20%
Село, чол., 56+ років	20,5%	62,8%	7,7%	9%
Оцінювана модель поведінки – (Не)Угнетіння інших*				
Обл. центр, чол., 18-30 років	20%	44%	29,3%	6,7%
Обл. центр, чол., 31-55 років	12,3%	51,6%	21,3%	14,8%
Обл. центр, чол., 56+ років	6,3%	55,7%	19%	19%
<i>Оцінювання щодо людей, для яких найважливіше – збереження мінімальних умов для безконфліктного співіснування з іншими</i>				
Оцінювана модель поведінки – (Не)Вчинення шкоди іншим**				
Місто, чол., 18-30 років	6,8%	49,3%	31,5%	12,3%
Місто, чол., 31-55 років	13%	33,1%	42,9%	11%
Місто, чол., 56+ років	14,4%	36,1%	23,7%	25,8%
Оцінювана модель поведінки – (Не)Введення в оману інших*				
Місто, чол., 18-30 років	13,5%	25,7%	41,9%	18,9%
Місто, чол., 31-55 років	15,6%	35,1%	37,7%	11,7%
Місто, чол., 56+ років	18,2%	39,4%	21,2%	21,2%
Оцінювана модель поведінки – (Не)Підрив авторитету інших*				
Місто, чол., 18-30 років	6,8%	38,4%	42,5%	12,3%
Місто, чол., 31-55 років	16,9%	27,3%	40,3%	15,6%
Місто, чол., 56+ років	15%	40%	24%	21%
<i>Оцінювання щодо людей, для яких найважливіше – пошук компромісу інтересів і кооперація</i>				
Оцінювана модель поведінки – (Не)Вчинення шкоди іншим**				
Місто, чол., 18-30 років	5,4%	37,8%	35,1%	21,6%
Місто, чол., 31-55 років	13,6%	36,4%	29,9%	20,1%
Місто, чол., 56+ років	8,1%	32,3%	19,2%	40,4%
Оцінювана модель поведінки – (Не)Введення в оману інших*				
Місто, жін., 18-30 років	13%	41,6%	18,2%	27,3%
Місто, жін., 31-55 років	6,6%	44,3%	29,9%	19,2%
Місто, жін., 56+ років	15,4%	36,9%	20,1%	27,5%
Оцінювана модель поведінки – (Не)Підрив авторитету інших*				
Обл. центр Ж 18-30 років	10,1%	30,4%	43,5%	15,9%
Обл. центр, жін., 31-55 років	8%	37,7%	26,8%	27,5%
Обл. центр, 56+ років	18%	30,3%	26,2%	25,4%

посередній вплив на тенденції в напрямках ціннісної саморегуляції, ми переконалися, що надважливу роль в аксіологічних засадах відіграють поштовх до динаміки в бік демократичного державотворення, дискурс задля усвідомлення цінності незалежності, історична спадщина тощо. Реорганізаційна успішність безсумнівно пов'язана зі стереотипами щодо цінностей та їх носіїв в українському суспіль-

стві. Хоча Україна перебуває в русі до Європи, вплив російської пропаганди все ще дієвий щодо вразливої щодо згадування радянських цінностей вікової категорії, що разом із різницею ставлень українців до людей із різними життєвими пріоритетами та декларованого морального ліцензування дає підстави говорити про міжпоколінські розколи у ціннісній саморегуляції українського суспільства.

Таблиця 2

**Статистично значущі відмінності у 4-вимірних розподілах за видом оцінюваної ситуації морального ліцензування, типом населеного пункту, статтю і віком**

Альтернативи відповіді на твердження Категорії респондентів	1-3 (незгода)	4-6 (поміркваність)	7-9 (згода)	Немає відповіді
<i>«Якщо я роблю все можливе для своєї родини, я можу дозволити собі не виконати якісь зобов'язання щодо своїх колег»*</i>				
Місто, жін., 18-30 років	30,9%	17,3%	32,1%	19,8%
Місто, жін., 31-55 років	45,3%	19,5%	25,2%	10,1%
Місто, жін., 56+ років	34,9%	19,8%	23%	22,2%
<i>«Якщо я роблю все можливе для своєї родини, я можу дозволити собі не виконати якісь зобов'язання щодо своєї країни»*</i>				
Місто, жін., 18-30 років	27,2%	24,7%	27,2%	21%
Місто, жін., 31-55 років	43,4%	20,1%	24,5%	11,9%
Місто, жін., 56+ років	41,3%	22,2%	14,3%	22,2%
<i>«Якщо я роблю все можливе для своєї країни, я можу дозволити собі не виконати якісь зобов'язання щодо своїх колег»*</i>				
Місто, жін., 18-30 років	32,1%	32,1%	8,6%	27,2%
Місто, жін., 31-55 років	49,1%	28,3%	8,2%	14,5%
Місто, жін., 56+ років	42,1%	27,8%	3,2%	27%

**ЛІТЕРАТУРА:**

1. Инглхарт Р., Вельцель К. *Модернизация, культурные изменения и демократия: Последовательность человеческого развития* / Пер. с англ. М. Коробочкин. М. : Новое издательство, 2011. 464 с.

2. Корж Н. В. Проблема ценностей и установок в социологии. *Вопросы современной науки и практики. Университет им. В. И. Вернадского.* № 3(34). 2011. С. 327–332.

3. Лешенок У. С. Типологія ціннісних орієнтацій українців (на основі даних європейського соціального дослідження). *Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. Серія "Соціологічні дослідження сучасного суспільства: методологія, теорія, методи".* 2018. Вип. 41. С. 56–61.

4. Магун В. С., Руднев М. Г. *Базовые ценности-2008: сходства и различия между россиянами и другими европейцами* : Препринт WP6/2010/03. М.: Изд. дом Гос. ун-та Высшей школы экономики, 2010. 52 с.

5. Медвідь Ф. Українська національна ідея як детермінанта державотворчих процесів. *Політичний менеджмент.* 2005. № 1. С. 35–43.

6. Підтримка населення щодо членства України в НАТО зростає, а найбільше турбує українців стан економіки – нове опитування MPI. *IRI Ukraine.* – 21.12.2021. – URL: <https://iri.org.ua/novini/>

*pidtrymka-naselennya-shchodo-chlenstva-ukrayiny-v-nato-zrostaye-na-ybilsheturbuye* (дата звернення: 09.05.2022).

7. Пуертас С. Д. К. Соціокультурний підхід до вивчення цінностей. *Міжнародний науковий форум: соціологія, психологія, педагогіка, менеджмент.* 2014. Вип. 15. С. 108–119.

8. Радченко О. В. *Ціннісна система суспільства як механізм демократичного державотворення* : монографія. Х. : Вид-во ХарPI НАДУ «Магістр», 2009. 380 с.

9. Ручка А. Цінності та ціннісна зміна у сучасному суспільстві. *Культурологічна думка. Щорічник наукових праць.* 2013. № 6. С. 172–179.

10. Соколова К. О. Дослідження ліберальних цінностей (ліберально-авторитарний напрям досліджень). *Актуальні проблеми соціології, психології, педагогіки.* 2011. Вип. 13. С. 92–97.

11. Ташченко А. (Не)рівність зобов'язань: які в українців моральні ліцензії. *Research & Branding Group.* – 19.01.2021. – URL: <https://rb.com.ua/uk/blog-uk/omnibus-uk/ne-rivnist-zobov-jazan-jaki-v-ukrainciv-moralni-licenzii/> (дата звернення: 24.05.2022).

12. Ташченко А. Культурний код морали «по-українски». *Research & Branding Group.* – 22.03.2019. – URL: <https://rb.com.ua/blog/kulturnyj-kod-morali-po-ukrainski/> (дата звернення: 24.05.2022).